

*Юрчак Г. М.,**кандидат філологічних наук,
викладач кафедри мовознавства**Івано-Франківського національного медичного університету*

АВТОБІОГРАФІЧНИЙ СИНЕРГЕН ЮРІЯ КОСАЧА

Анотація. У статті здійснено синтетичне дослідження творчої постаті діаспорного письменника Юрія Косача – прозаїка, перекладача, критика, літературознавця, художника, громадського діяча. Особливу увагу надано аналізу життєвого шляху письменника (так званого «автобіографічного синергену») як важливого чинника у формуванні світосприймання та світобачення прозаїка, впливу на становлення його творчої особистості. Зазначено, що Юрій Косач – одна із найталановитіших і водночас найсуперечливіших постатей української літератури ХХ ст. Він належав до плеяди митців, фізично й морально знищених радянською репресивною машиною, тому більшість його творів було заборонено. Це стало причиною неоднозначного ставлення до його особи. Однак, незважаючи на різну рецепцію (у тому числі й ідеологічно упереджену), письменник проявив неабиякий талант, яскравим прикладом якого слугують його художні твори, що привертають дедалі ширшу увагу літературознавців, критиків, хоча досі не відомі українському читачеві.

У статті розкрито роль життєвих колізій у формуванні творчого мислення Юрія Косача. Досліджено особливості реалізації парадигми «творчість як досвід». Розкрито витоки національної ідентичності автора як доміанти його світогляду, акцентовано на філософських підвалинах творчого мислення митця. Висвітлено специфіку психології творчості Юрія Косача. Акцентовано на своєрідності втілення визначальних особливостей «автобіографічного синергену» митця (біографічного компонента світоглядної позиції, творчого акту тощо) у його художніх текстах. Зосереджено увагу на поняттях «життєвий досвід», «межові ситуації», «екзистенційна порожнеча», «національна ідентичність», «самотність» як ключових у тлумаченні авторських інтенцій, зображених у його творах.

Ключові слова: «автобіографічний синерген», біографізм, автор, художній текст, Юрій Косач.

Постановка проблеми. Збереження й відновлення національної пам'яті є одним із незмінно важливих завдань українського літературознавства. Завдяки вченим в Україну повертається творчість письменників, які через складні обставини особистого життя були «викинуті» в еміграційний простір. Важливим складником українського літературного процесу є всебічне вивчення доробку Юрія Косача – непересічного митця, прозаїка, поета, драматурга, літературознавця, інтелектуала-ерудита тощо.

Осягнути масштаби таланту Юрія Косача, що належав до славетної родини Драгоманових-Косачів, можна лише за умови ґрунтовного дослідження його життєвого і творчого шляху, що є неподільною єдністю. Як зауважує дослідниця Т. Музика, «глибоке й детальне вивчення особистості автора – необхідна умова осмислення особливостей трансформації його світо-

гляду на художньому ґрунті та формування творчого методу, інтерпретації його художніх текстів» [8, с. 103]. Саме з дитячого світогляду, особливо пережитих у дитинстві та юності подій, викристалізувалося самотутнє художнє світобачення письменника.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Художній доробок Ю. Косача за радянського режиму був затавований як буржуазно націоналістичний, більшість його творів залишалася поза увагою критиків або й узагалі потрапляли до репресованого нарративу. Це стало причиною неоднозначного ставлення до його постаті у вітчизняному літературознавстві. Однак, незважаючи на різну рецепцію (у тому числі соціально заангажовану), письменник, поза сумнівом, виявляв неабиякий талант.

В українському літературознавстві художнє надбання Ю. Косача тривалий час уже є об'єктом аналізу для науковців, однак воно настільки багате та різноаспектне, що містить чимало прихованих смислів для багатьох поколінь науковців. Варто відзначити праці Б. Бойчука, В. Державіна, Д. Донцова, Г. Костюка, У. Самчука, О. Тарнавського, Ю. Шевельова та інших, написані ще за життя Ю. Косача. У сучасному літературознавстві увиразнюється так звана традиція косачезнавства, побудована на основі літературно-критичних праць таких науковців, як В. Агеєва, С. Андрусів, І. Василюшин, М. Васюків, Р. Горак, Ю. Мариненко, Н. Мафтин, С. Павличко, Р. Радішевський, А. Ращенко, С. Романов, С. Семенко, Г. Семенюк, І. Сквирська та ін. Аналіз дослідження романістики Ю. Косача репрезентував принагідне звернення науковців до окремих аспектів біографізму, однак досі є актуальним вираження присутності автора художнього твору й наявності ключових функціонувань вияву авторської свідомості в ньому.

Мета статті – дослідити «автобіографічний синерген» Юрія Косача.

Виклад основного матеріалу. Життєво-творчий шлях Ю. Косача був складним і неоднозначним. Індивідуальний образ світу письменника сформувався в дитинстві та юності, досягнувши в художній творчості майже повної ідентичності з національним образом світу. Ю. Косач у кожному творі намагався розповісти про пережите та переосмислене, розкривав проблеми життя української нації й указував на шляхи виходу з кризи, з'ясував можливі перспективи розвитку. Для нього національне питання було першоважливим практично в кожному творі. Він намагався заглянути в минуле, щоб там знайти причини втрати української державності, він розчинявся у своїй сучасності, щоб розгледіти помилки, які допускає його народ, ба більше, він дивився в майбутнє, бо був переконаний, що український народ у змозі оцінити свої вчинки, тверезо мислити, а тому герой Ю. Косача зазначав, що «незабаром заяс-

ніє масстат нашої Матері Отчизни, зневаженої й покаляної, заясніє всім націям Європи на жах і на подив...» [5, с. 273]. Творчість Юрія Косача – послання для майбутніх поколінь, що повинні зберегти й утвердити власну національну тотожність. Саме тому необхідно, на нашу думку, звернутися до теорії «автобіографічного синергену», який тлумачиться науковцями як «онтологічно завершений життєвий світ письменника у певний часопросторовий, історично визначений період, що охоплює все коло життєвих вражень митця: світосприйняття, світovidчуття та світовираження, які логічно вивершені в його естетичній концепції й цілісно втілені в творчості» [9, с. 36]. Науковець К. Дуб стверджує, що «автобіографічний синерген» охоплює світосприйняття письменника, образний потенціал творчої особистості митця, автобіографію письменника, літературно-критичну рецепцію, світ художніх персонажів, коло життєвих вражень, розмаїтість думок, імпульсів, асоціацій, логічно вивершених в авторській естетичній концепції світу й цілісно втілених у творчості [3, с. 16]. Відбувається складне взаємопроникнення вищекреслених чинників.

Основа світогляду Ю. Косача тісно пов'язана з його життєвим шляхом. Генетичний дар, правильне його розвивання та вдосконалення, патріотичне виховання «в атмосфері боротьби за національне відродження» [12, с. 4] сприяли формуванню україноцентричного світогляду. Д. Павличко писав, що реалії родинної оселі Лесиноного дитинства в Колодяжному «визначили його (Косачеве) покликання й заронили в прозвіваючу свідомість майбутнього письменника зерна добрих почувань, серед яких чи не найбуйнішим виявилось правдолюбство» [11, с. 4]. Роман «Сузір'я Лебедя» Ю. Косача присвячений батькам письменника. У ньому йдеться про перебування Оленька Рославця в родинному домі. Автор указує, що автентичними в романі є лише «фон і стиль тогочасного побуту та ряд екзотичних постатей», а решта – це «поетичне видіння автора», однак уважаємо, що герой Оленько є художнім утіленням образу самого автора. У «Сузір'я Лебедя» автор ще в передмові зазначає, що основною темою твору буде розпад роду. Ю. Косач намагається осмислити родинні помилки й невдачі, які призводять до краху колишньої сили та могутності. Прозаїк в аналізованому романі намагається зрозуміти, чому український народ, такий талановитий, обдарований, не може сформувати власну вільну й незалежну державу, чому не може бути господарем на своїй землі. Ми простежимо ширшу проекцію роду, в образі роду славних Рославців убачаємо Україну.

Передумовою формування україноцентричних поглядів митця стало також навчання у Варшавському університеті на юридичному факультеті, де юний Косач активно зацікавився політичним життям, став членом Партії українських державних націоналістів, товариства «Основа», ініціював створення «Просвіти» в селі Колодяжному, співпрацював із «Літературно науковим вісником» Д. Донцова, а згодом із виданнями «Смолоскип», «Студентський голос», був учасником літературного угруповання «Танк» тощо. Молодий активний письменник знайшов одноступів серед місцевої молоді, став членом Української військової організації (УВО), яка підпільно боролася з окупантами. Це стало причиною його переслідування з боку польської влади та, як наслідок, ув'язнення.

Ю. Косач у статті «Pro domo sua» («За свій дім») указав на свою націоналістичну діяльність і членство в УВО. Письменник і літературознавець засвідчував, що в лавах організа-

ції з'явилися шпигуни, що від шкільної парти він почуває себе українським патріотом, і цих особистих поглядів він не зраджував ні в письмі, ні в чині [6, с. 16]. Діяльність націоналістів була надзвичайно активною та небезпечною для польської влади, адже молоді люди не лише займалися пропагандою, а й діяли рішуче: – їхньою метою було створення цілісної армії для визволення українських земель з-під влади польських окупантів. Бійці підпільно організовували вбивства «шкідливих» для України осіб, влаштовували саботажі, зриваючи роботу окупантів. Як свідчать історичні факти, завдяки роботі таємного шпигуна діяльність УВО було розкрито, почалися масові арешти. Ю. Косача як учасника організації заарештували, однак, за інформацією С. Гупало, завдяки допомозі друга М. Лівницького йому пом'якшили покарання [2].

Письменник створив низку великих прозових творів про визвольну боротьбу («Дивимося в очі смерті», «Чад», «Чортівська скеля» тощо). У їх основу покладено автобіографічні події, які є важливим документальним свідченням про епоху УВО, про формування української національної свідомості українського населення в часи окупації. Прозаїк ставив собі за мету найоб'єктивніше передати події та зобразити характери епохи, адже розумів, очевидно, що це важливі моменти для держави, яка, як він переконаний, буде вільною. Авторська лінія в романах є наскрізь виразною, оскільки письменник намагається репрезентувати окремі миттєвості свого життя.

Світобачення Юрія Косача в романах «Дивимося в очі смерті» та «Чортівська скеля» виявилось співзвучним з філософськими ідеями екзистенціалізму. Ю. Косач створив екзистенційний образ світу, переймався долею рідної землі та її народу й водночас передбачав український ренесанс. «Глибина філософського мислення письменника простежується у двох вимірах – особистісному та національному» [15, с. 11]. Романи характеризуються вірою в Людину, в український народ як могутню непереможну націю, де сильні вольові особистості наділені непереможною вдачею та глибокою національною свідомістю, тому налаштовані на перемогу й не бояться смерті.

Ю. Косач був також і науковцем, якого приваблювали таємниці української історії, приховані смисли. Постать Б. Хмельницького є знаковою для української державності, оскільки він зумів відродити українську державу в XVII ст. Ключовим у романі «Рубікон Хмельницького» є образ України – могутньої священної держави, у лоні якої вирують закуті Прометееві сили, що рвуться на волю. Автор, називаючи Україну Роксолянню, запитує, чи хіба не могли козаки стати легіонерами Третього Риму? В історико-пригодницьких романах «Дюнкерк», «Рубікон Хмельницького» й «День гніву» письменник зобразив специфіку становлення історичної постаті гетьмана. Зокрема, у творах «Дюнкерк» і «Рубікон Хмельницького» Б. Хмельницького зображено як козацького полководця та розважливого стратега. Простежується еволюція постаті героя, який усвідомлює себе невід'ємною частиною українського народу, його історична місія – відіграти ключову роль у становленні української державності. А в романі «День гніву» Б. Хмельницького представлено як «європейського діяча, дипломата й мудрого далекоглядного державотворця, для якого горе рідного народу стало особистим» [15, с. 8]. Автор зобразив еволюцію героя від козацького ватажка до гетьмана Української держави.

Як зазначає дослідниця Т. Музика, «однією із детермінант автобіографічного синергену є сенс буття» [8, с. 104]. Сенс

буття Ю. Косача полягав в утвердженні національних домінант. Прозаїк намагався утвердити в суспільстві ідею власного світосприйняття, ідею усвідомлення українцями національної ідентичності. Згідно з концепцією М. Бахтіна, суб'єкт «автобіографічного синергену» проявляє себе у «світі діяння – світі внутрішнього завбачення майбутнього» [1, с. 42]. Безперечно, життя Ю. Косача було напрочуд неспокійним, нагадувало процес «діяння».

1933 року Ю. Косач, рятуючись від в'язниці, емігрує до Чехословаччини. З того часу почалося його емігрантська сага. Письменник про своє нелегке життя під час війни згадував у листі до свого земляка із с. Колодяжного М. Дмитрука. Автор писав, що його сім'я була «розкидана» по світу, а він опинився в концентраційних таборах смерті ДіПі, призначених для масового знищення певних груп населення. Ю. Косач не вірив у порятунок, бо «сили почали були відмовляти, а робота каторжна на каменоломах» [7, арк. 1]. Він згадує в листі про важке емігрантське життя, про те, як доводилося тяжко працювати, бути «малюрем, плотником при будові кораблів, мити підлоги і вікна на дуже високих поверхах ...» [7, арк. 1]. Еміграція суттєво вплинула на творчий доробок письменника: Ю. Косач у творах зображував емігрантів, що з певних причин не могли жити на рідній землі (це герої «Чаду», «Енея і життя інших», «Володарки Понтиди», «Чортівської скелі» тощо).

У філософському романі «Еней і життя інших», що вважається візитною картою Ю. Косача та який отримав схвальні відгуки від критиків, важливе місце посідає проблема існування людини в умовах національного й морального краху, проблема «безгрунтянства». Філософія Косачевого «антеїзму» полягає в органічній і нерозривній єдності людини зі своєю рідною землею. Відірваність від ґрунту, утрата зв'язку з Батьківщиною змушують людину почуватися самотньою, покинутою, непотрібною у світі, відчувати екзистенційну порожнечу. У такій ситуації перебував колись й автор роману. Проблема пошуку ґрунту є ключовою у творі. Герой роману письменник Вадим Васильович (він же Еней) є спостерігачем життя «інших». Ю. Косач ідентифікує себе з ним, намагається його устами проголосити власну модель філософії екзистенціалізму. Ключовим у ній є принцип відповідальності за життя інших, тобто кожна людина повинна відповідати не лише за своє життя, а й за життя людей, які її оточують.

У філософському романі «Чад» Ю. Косача представлено образ людини, що перебуває в «межовій ситуації». За сюжетну основу взято події з емігрантського життя – діяльність української політичної організації в Парижі. Лише письменник емігрант зумів би так глибоко переосмислити і збагнути всю складність емігрантського буття, його проблеми й екзистенційну кризу. Герой твору Сокіл опинився у Франції, став членом таємної організації, яку згодом звинуватили в незаконній діяльності, а осіб, які до неї входили, заарештували. Обвинувачений у підлій зраді, він зневірився у власному існуванні, принципово відмовився від боротьби за власне життя. У романі порушена проблема суїциду. Як стверджує М. Нестелєєв, «виникнення суїцидальних мотивів у художній творчості, з погляду психоаналізу, прямо пов'язане із психобіографією автора» [10, с. 6].

Ю. Косач, як зазначають його сучасники, був талановитим письменником, однак його деякі вчинки були настільки суперечливими та неординарними, подекуди й дивакуватими, що деякі еміграційні письменники не сприймали його. Як

засвідчують листи автора, він переймався тим, що опинився в ситуації нерозуміння його творчої натури. Так, він був доволі дивакуватим. Він міг, як стверджували очевидці, розмовляючи з людиною, знаходити свій записник і щось швидко нотувати, це виглядало дивно. Коли в нього виникала потреба творити, то він міг це робити будь-коли й будь-де. Свідченням цього є різні архівні джерела (листи, спогади тощо). Багато в його біографії є суперечливих фактів, подекуди компромативних, однак це не могло перекреслити його творчий потенціал і ту спадщину, яка залишилася для нащадків.

Дослідниця О. Шалагінова стверджує, що «на плітках та взаємних образах було створено літературний міф про Косача – «скандаліста, вовкулаку, зрадника...» [13, с. 471]. Як зазначила дослідниця, він був «зацькованим вовком» із комплексом переслідування, оскільки досить складним був його життєвий шлях: арешти, концтабори, втечі, переслідування, в'язниці, еміграція, боротьба за існування тощо). У його «епатажних витівках (на зло всьому світу) бачили хуліганство, невихованість та агресію» [13, с. 475]. Тобто «складні обставини особистого еміграційного буття могли позначитися на Косачевому зацікавленні проблемами суїциду» [15, с. 9]. Життєвий і творчий шлях письменника характеризується віднайденням себе, пошуком сутності власної екзистенції.

У історико-пригодницькому авантюрному романі-щоденнику «Володарка Понтиди» присутній оповідач Ю. Рославець та образ автора. Інколи ці дві постаті стають єдиним цілим, оскільки оповідач твору – це своєрідна форма вираження авторського «Я». Рославець мандрує світом за своєю коханою, подорожує тими місцями, які відвідував у певний час і Ю. Косач. Тобто в романі зображено часто біографічні події, пережиті почуття і справжні емоції. Рославець – «причинний, заморожений химерою своєї жаги, він у постійному сум'ятті, він женеться за з'явою, він не володіє своєю долею, а навпаки – доля володіє ним» [4, с. 479]. Але водночас зображений розумною і благородною людиною, яка постійно працює над собою, збагачує власний інтелектуальний рівень, однак кохання зробило його слабким. Він став річчю в руках княжни, сліпо довіряючи їй. Водночас Рославець – яскравий образ емігранта, утілення ідеї відірваності від рідної землі, ідеї «безгрунтянства». Загалом проблема «безгрунтянства» є важливою в екзистенційній концепції прозаїка. Його герої-емігранти відчують екзистенційну порожнечу, не знайшовши свого місця на чужині, однак, незважаючи на це, не асимілюються, а знаходять сили, щоб реалізуватися в невідомому середовищі так, аби це принесло користь і славу їхній Батьківщині.

Висновки. Отже, аналіз творчості Ю. Косача репрезентував його як складну неординарну творчу особистість, психологічний тип. Творчий акт митця став своєрідним фактором процесу самореалізації його як особистості. Він писав не лише для свого покоління, його творчість – послання для тих, хто намагається збагнути сенс людського існування та віднайти істину. Незвичайна обдарованість, особливість психічного укладу, специфічне розуміння ролі й призначення мистецтва, еміграційна сага, самотність і несприйняття його оточенням тощо стали домінантами творчого процесу письменника, детермінантами його «автобіографічного синергену».

Присутність Ю. Косача в художніх творах завжди опосередкована, оскільки життєві принципи, міркування, мрії, хвилювання письменника часто висловлюють герої його романів.

Романістика Ю. Косача – це яскраве й самобутнє явище українського письменства. Біографічні моменти зумовили прагнення втілити психологічну складність пережитого в художні тексти, сформувавши його україноцентричний світогляд, європеїзм художнього мислення.

Отримані результати й висновки статті можуть бути застосовані в літературознавчих працях, присвячених вивченню художньої своєрідності української еміграційної літератури, а також у подальшому дослідженні прози Юрія Косача.

Література:

- Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. Москва : Искусство, 1979. 424 с.
- Гупало С. Кінець Ковельського підпілля (про підпільну діяльність Ю. Косача). *Дзеркало тижня*. 2002. № 26 (401). 13–19 липня. URL: https://dt.ua/SOCIETY/kinets_kovelskogo_pidpillya.html (дата звернення: 14.09.2019).
- Дуб К. Автобіографічний синерген. *Слово і час*. 2001. № 4. С. 15–23.
- Косач Ю. Володарка Пондита. Київ : А Ба Ба Га Ла Ма Га, 2015. 528 с.
- Косач Ю. Историчні твори : у 3 кн. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2010. Книга 1 : Рубікон Хмельницького. 586 с.
- Косач Ю. Pro domo sua. *Нація в поході*. Берлін, 1939. Ч. 7 (24.05). С. 4–16.
- Лист Ю. Косача до М. Дмитрука. Нью-Йорк. 28.09.1961. КЛММЛУ (Колодяженський літературно-меморіальний музей Лесі Українки). Ф.Ю. Косач. Книги, документи. Інв. № КД-1774 [4,75–76]. 1 арк.
- Музика Т. Автобіографічний синерген Василя Барки. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Серія «Літературознавство»*. 2016. № 8. С. 102–106.
- Неживий О. Григорій Тютюнник: текстологічна та джерелознавча проблематика життя і творчості : монографія. Київ : ВЦ Академія, 2014. 224 с.
- Нестелеєв М. На межі. Суїцидальний дискурс українського модернізму : монографія. Київ : Академвидав, 2013. 253 с.
- Павличко Д. Вірити Батківщині. Косач Ю. Літо над Девалером. Київ : Рад. письм., 1980. С. 3–10.
- Скрипка Т. Микола Косач. Персональний сайт Тамари Скрипки. URL: <http://www.t-skrypka.name/KosachFamily/MykolaKosach.html> (дата звернення: 28.06.2019).
- Шалагінова О. «Свій серед чужих, чужий серед своїх»: Юрій Косач у спогадах Юрія Шевельова (Шереха). *Леся Українка і сучасність* : збірник наукових праць. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. Т. 6. С. 466–484.
- Юрчак Г. Джерела та контекст романного мислення Юрія Косача. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. № 4 (76). С. 296–302.
- Юрчак Г.М. Жанрово-стильова своєрідність романістики Юрія Косача : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Івано-Франківськ, 2018. 20 с.

Yurchak H. Autobiographical Synerhen of of Yurii Kosach

Summary. In this article the synthetic research of creative figures of famous diaspora's writer Yurii Kosach is provided. Yurii Kosach was a writer, a translator, a critic, a theorist of literature, a painter, and a public activist. The special attention is given to the analysis of the life path (the so called "autobiographic synergetics") as an important aspect in the formation of the writer's world perception and the world view, the influence on the formation of his creative personality. He belonged to an illustrious group of writers, who had been destroyed by the Soviet repressive machine physically and morally and whose creative talent was represented through the light of ideological bias during the Soviet regime. Most of his literary works got into the repressed narrative. This was the reason of the ambiguous attitude towards his personality. However, despite the various reception (including sociologically biased attitude), the writer showed a remarkable talent. His literary works, which attracted the increasing attention of theorists of literature and critics, are shining example of his talent although these works are not known even to an extraordinary reader.

The role of life conflicts in forming creative thinking of Yuri Kosach. The peculiarities of the paradigm of "creativity as experience" were described. The sources of the author's national identity as dominants of his ideology were traced, emphasized on the philosophical foundations of the writer's creative thinking. The specific of Yuri Kosach's artistic psychology were described. Outlined the peculiarities of the defining characteristics of artist's autobiographical synergen (biographical component, ideological positions, creative act) in his prose texts. The attention was focused on the concepts of "life experience", "boundary situation", "existential emptiness", "national identity", "loneliness" as the key to understanding the author's intentions, realized in his works.

Key words: "autobiographical synergen", biography, author, artistic text, Yurii Kosach.